

УДК [94:338.43]-029:9(477)

Сергій Зіньковський

ЕКОНОМІЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ РАДНАРГОСПІВ УРСР

У статті аналізується економічна ефективність раднаргоспної моделі управління промисловістю. Звертається увага на кількісні та якісні показники розвитку радянської економіки в другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр. Доведено, що розширення компетенції місцевих органів влади дозволяло краще забезпечувати місцеві інтереси й раціонально використовувати регіональні ресурси. Разом з тим паралельно з централізацією господарського життя і розширенням бюрократичного апарату управління промисловістю відбувалось скорочення темпів зростання виробництва.

Ключові слова: УРСР, економіка, реформа, раднаргосп, виробництво.

Історичний досвід багатьох країн світу доводить, що від раціонально вибраної програми реформ, механізму їх реалізації залежать перспективи розвитку суспільства, місце і роль кожної держави в світовому співтоваристві. Сучасний етап становлення української держави характеризується пошуками ефективних методів господарювання. Гостро стоїть питання про децентралізацію системи управління державним механізмом. Від того, чи буде знайдено баланс повноважень центру та регіонів, залежить подальше економічне й політичне становище України. Тому, в наш час актуальним є вивчення подібного історичного досвіду проведення реформ господарського механізму в період лібералізації суспільного життя в УРСР, коли постало питання про децентралізацію командно-адміністративної системи управління народним господарством.

У наш час ця проблема залишається недостатньо вивченою. Після усунення від влади М. Хрущова, радянські історики не мали можливості повноцінно досліджувати реформи другої половини 1950-х – першої половини 1960-х рр. У той же час, у працях з історії народного господарства СРСР дослідники ввели широке коло інформації про параметри і структуру радянської промисловості цього періоду.

З набуттям Україною незалежності з'явилися сприятливі умови для аналізу реформаторських перетворень у період лібералізації суспільного життя в СРСР. Провідною ідеєю робіт українських дослідників було положення про те, що у досліджуваний період за допомогою реформ не вдалося кардинально прискорити економічний і соціальний прогрес. Перебудова управління не містила нових політико-економічних підходів і обмежувалися змінами в рамках адміністративно-командної системи управління народним господарством, лише позбавленої від найбільш різких пережитків сталінізму. Певні аспекти проблеми у своїх працях аналізували такі вітчизняні дослідники як, В. Баран [1], В. Даниленко [2], А. Саржан [3], Б. Лановик [4], О. Ворошилов [5], П. Гордієнко [6]. У той же час питання економічної ефективності раднаргоспної моделі управління промисловістю потребує додаткового аналізу з позиції сьогодення. Це й стало метою нашої розвідки.

У середині 1950-х років радянській економічній системі потрібен був новий поштовх до прискореного розвитку. Міністерська господарська модель, вичерпавши себе у сталінську добу, була вже непридатна виконати нові грандіозні плани в умовах зростаючих масштабів економіки. Темпи економічного зростання скорочувалися на тлі зменшення впливу таких позаекономічних чинників, як апарат примусу та репараційні надходження. Давалися взнаки нові тенденції в суспільно-політичному житті суспільства. Лібералізація суспільства у поєднанні з тиском зростаючих економічних проблем зумовлювали варіант політики, розрахованої на прискорений економічний розвиток. Вихід з цієї ситуації команда М. Хрущова вбачала у новій децентралізованій моделі державного управління промисловістю.

Децентралізація економіки відбулася у 1957 р., коли ліквідовано існуючу галузеву міністерську систему керівництва у промисловості. Законом "Про подальше вдосконалення організації управління промисловістю і будівництвом" [7] ліквідовувалося 10 союзних і 15 союзно-республіканських міністерств. Їх місце посіла система автономних раднаргоспів, управлінських структур, що здійснювали оперативне керівництво у рамках певних економічних районів.

Основним завданням новостворених раднаргоспів стало забезпечення прискореного розвитку промисловості за рахунок усунення недоліків, властивих міністерській системі управління. Вони мали забезпечувати наближення керівництва до виробництва; скорочення непотрібних і паралельно діючих ланок управління; спрощення і здешевлення апарату управління. Поряд з цим, органи управління мали оперативно сприяти успішній роботі підприємств, покращенню показників їх діяльності, якнайшвидшому впровадженню найновіших розробок науки і техніки, розвитку спеціалізації і кооперації, укріпленню державної дисципліни, успішному розвитку економіки [8, с. 119].

У перші роки свого існування раднаргоспна модель досягла значних успіхів. Першочерговим завданням, яке реалізовувалося під час створення раднаргоспів, було скорочення адміністративно-управлінського апарату. Після перебудови управління промисловістю загальна чисельність новоутворених органів керівного складу по УРСР склала 10428 осіб [9, арк. 24]. До реформи кількість управлінського персоналу дорівнювала 13972 осіб [9, арк. 25]. Тобто скорочення апарату управління відбулося на 25 %. Отже, утворення раднаргоспів, зміцнення апарату промислових відділів облвиконкомів, облпланів, а також перебудова апарату Держплану була не тільки повністю здійснена у межах штатної чисельності працівників організацій і установ УРСР, що діяли до реформи, але й дала економію та можливість використати бюрократичні кадри на виробництві.

Запровадження реформи відбувалося в умовах командно-адміністративної економіки, у якій найголовнішим показником економічної ефективності було виконання директивних планових завдань за "валом". Важливим досягненням було те, що завдяки наближенню управління до виробництва, усі раднаргоспи й облвиконкоми виконали й перевиконали план 1957 р. із випуску валової продукції, тоді, як у попередні роки в Україні значна кількість галузей промисловості, міністерств і відомств систематично не справлялися із виконанням народногосподарських завдань [10, арк. 37].

Важливим підсумком було те, що у другому півріччі 1957 р. підприємства промисловості виконували плани краще, ніж за відповідний період 1956 р. Так, якщо у 3-му кварталі 1956 р. промисловість України виконала план на 100,8 %, то у 1957 р. план 3-го кварталу виконано на 103 %. У жовтні 1956 р. план виконано на 102,2 %, а у жовтні 1957 р. – на 105,1 % [10, арк. 38]. Це було першим результатом перебудови управління промисловістю.

Покращилася ситуація у капітальному будівництві. До реформи ця галузь була однією з найбільш відсталих ланок у радянському господарстві. Плани виконувалися в межах 70–80 %. У 1957 р. план будівельно-монтажних робіт виконано майже повністю [11, арк. 4]. Об'єднані у великі територіальні комплекси, будівельні організації, зосередивши зусилля на будівництві найважливіших підприємств, добилися скорочення термінів і зниження собівартості продукції. Виконуючи завдання семирічного плану, будівельно-монтажні організації Львівської області лише за один 1963 р. збудували і розширили близько 70 промислових підприємств у різних галузях народного господарства, ввели в експлуатацію 850 тис. м² житлової площі, шкіл розрахованих на 40 тис. учнів, дитячих закладів більше ніж на 6 тис. місць, значну кількість культурно-побутових і лікувальних установ. Була проведена робота з благоустрою міст і робочих селищ, обладнано їх сучасними інженерними мережами та шляхами [12, арк. 11]. Усе це стало результатом діяльності раднаргоспів, зацікавлених у розвитку власних регіонів, на відміну від міністерств, які знаходилися у столиці.

До реформи підприємства промисловості будівельних матеріалів підпорядковувалися Міністерству промисловості будівельних матеріалів і працювали незадовільно, систематично не виконували план. Раднаргоспами проведена робота із раціоналізації системи управління в цій галузі. Так, Вінницький раднаргосп, розглянувши стан справ у будівельній промисловості, прийняв рішення підпорядкувати її існуючому тресту з видобутку вапняку. Оперативність керівництва тресту, ліквідація відомчих бар'єрів дозволили краще використовувати кошти, механізми, переставити і зміцнити керівні кадри підприємств, що позначилося на різкому поліпшенні роботи підприємств. Уже в третьому кварталі 1957 р. план виробництва виконано на 113,1 %, а до 21 листопада був виконаний річний план. Промисловість будівельних матеріалів дала у 1957 році надпланову продукцію на суму 8,5 млн крб., що дозволило повністю забезпечити будівництва та промислові підприємства інших економічних районів будівельними матеріалами по кооперованих поставках [13, арк. 26–27].

З будівництвом, особливо житловим, зазвичай, асоціюються успіхи "хрущовського періоду". Важливим чинником, що вплинув на збільшення обсягів житлового будівництва було те, що листом Міністерства фінансів СРСР від 17 серпня 1957 р. № 260 встановлювалося відрахування від суми надпланового прибутку підприємств і організацій на будівництво житлових будинків у розмірі 30 % [14, арк. 48]. Таким чином, обсяги житлового будівництва безпосередньо залежали від економічної ефективності підприємств і було показником загальних успіхів в економіці досліджуваного періоду.

Незважаючи на значні успіхи у капітальному будівництві, на початку 60-х рр. почала проявлятися низка недоліків існуючої планової системи, зокрема у тій таки Львівській області систематично не виконувалися плани капітальних вкладень, своєчасно не вводилися у дію основні фонди, збільшувалися обсяги незавершеного будівництва. У 1964 р. не було введено у дію близько 40 % пускових промислових об'єктів і комплексів від передбачених народногосподарським планом [12, арк. 11]. Такі дані свідчать про падіння ефективності раднаргоспної моделі у 1960-і рр. у порівнянні з кінцем 1950-х, що пов'язано з поступовою централізацією управління народним господарством.

Найбільших результатів раднаргоспи республіки досягли в розвитку хімічної промисловості (велика хімія), машинобудування, реконструкції цукрових заводів. Особливо покращилася робота підприємств машинобудівної промисловості. Зокрема, у перші три роки діяльності Луганського раднаргоспу з управління машинобудівною промисловістю середньорічний приріст випуску

промислової продукції склав 25 %, що більш ніж удвічі перевищувала темпи приросту продукції у попередні роки. Загальний обсяг випуску валової продукції за 1958–1960 рр. зріс на 95 %. Продуктивність праці робітників зросла за цей період на 54 % при зростанні заробітної плати на 14 % [15, арк. 30]. Така пропорція була дуже важливою для забезпечення ефективності виробництва.

Поліпшилося виконання плану за номенклатурою виробів. Особливо варто відмітити успішне виконання планів вугільною промисловістю, у перші роки після перебудови управління. Якщо в 1956 р. вугільна промисловість не дала країні понад 1 млн т палива, то у 1957 р. працівники вугільної промисловості збільшили видобуток вугілля на 14,6 млн т, видобули понад план близько 1,5 млн т, тобто дали приріст майже у 11 % проти 1956 р. [11, арк. 4].

Хімічна промисловість СРСР у дореформені роки була малорозвинутою. В умовах науково-технічної революції це відставання стало особливо помітним і позначалося передусім на воєнно-промислому комплексі. У травні 1958 р. на пленумі ЦК КПРС М. Хрущов поставив питання про прискорену хімізацію країни, на яку виділено додаткові асигнування на створення "великої хімії". Упродовж 1959–1963 рр. на капітальне будівництво у хімічній промисловості України виділено в 1,5 рази більше коштів, ніж за попередні 40 років. Це дало можливість побудувати 35 нових заводів і понад 250 великих хімічних виробництв. Повністю оновився за технічним рівнем найбільший в СРСР Лисичанський хімкомбінат, який виробляв мінеральні добрива і напівпродукти для багатьох підприємств галузі. Швидко розвивався Рубіжанський хімкомбінат – найбільше підприємство країни із виробництва барвників для текстильної промисловості, отрутохімікатів і гербіцидів. На Горлівському азототуковому заводі запустили комплекс цехів полістиролів різноманітного призначення [16, с. 120]. В результаті цього за 1959–1965 рр. обсяг продукції хімічної промисловості в республіці зріс у 2,51 рази [17, с. 11].

Були збудовані і уведені в дію чотири гіганти "великої хімії" – Роздольський гірничохімічний комбінат, Черкаський і Чернігівський заводи хімічних волокон, Дніропетровський шинний завод. У середині 60-х рр. вони дали п'яту частину всієї валової продукції галузі [16, с. 120].

Окрім нарощування виробничих потужностей, у раднаргоспах приділяли багато уваги освоєнню виробництва низки нових хімічних продуктів народногосподарського значення: природної сірки, поліхлорвінілової смоли, полістиролу, карбонату, фарбників, синтетичних волокон, мінеральних добрив і низки інших видів хімічних продуктів [18, арк. 76].

Харчова і особливо легка промисловість у дореформеній період були у республіці слабкорозвинутими. З другої половини 50-х рр. капітальне будівництво у цих галузях прискорилося. Нове будівництво і реконструктивні роботи відбувалися частково з використанням імпортного устаткування, переважно з країн Ради економічної взаємодопомоги. Важка індустрія, що завжди обслуговувала воєнно-промисловий комплекс і власні потреби, почала більшою мірою використовувати свої потужності для виробництва техніки, необхідної легкій і харчовій промисловості. Крім того, завдяки увазі наближених до виробництва апарату управління раднаргоспів, на підприємствах важкої індустрії вперше у широких масштабах стали вироблятися товари народного споживання. З цією метою на заводах, особливо у найбільш динамічній хімічній індустрії, споруджувалися спеціальні цехи [18, с. 121]. Ліквідація міжвідомчих міністерських бар'єрів відкрила шляхи до раціонального використання ресурсів, матеріалів і устаткування, яке знаходилося у розпорядженні промисловості і будівництва. Так, упродовж багатьох років Лисичанський хімічний комбінат викидав у повітря щогодини більше 20 тисяч м³ вуглекислоти, у той час як сусідній содовий завод для отримання такої ж вуглекислоти був вимушений будувати складні установки з обпалення крейди і вапняку. Для раціоналізації використання ресурсів Ворошиловградським раднаргоспом вирішено побудувати газопровід і вуглекислоту Лисичанського хімкомбінату направити содовому заводу [19, с. 2]. Одеський раднаргосп за короткий термін виявив на підвладних підприємствах до двохсот незадіяних машин, станків, будівельних механізмів та ін. На деяких підприємствах частина устаткування простоювала, лежала на складах, а на інших відчувалась їх гостра нестача [20, с. 1]. Причиною цього були відомчі бар'єри, що існували між підприємствами. Раднаргоспи провели низку оперативних заходів щодо раціонального навантаження всього устаткування. Частину зайвого устаткування скеровано на підприємства місцевої промисловості.

Важливим результатом перебудови управління промисловістю була ліквідація відомчої роз'єднаності. Налагодження міжгалузевих зв'язків було сприятливим для багатьох підприємств. Довгий час "проблемним місцем" легкої промисловості України було виробництво лакової шкіри. У Київському економічному адміністративному районі вирішено залучити до вирішення цієї проблеми машинобудівників. За їх допомоги на Київському шкіряному комбінаті обладнано цех із виробництва лакової шкіри, що дозволило різко збільшити її випуск [20, с. 176].

Ліквідація міжвідомчих бар'єрів дозволила різко збільшити обсяг внутрішньорайонних поставок і звести до мінімуму міжреспубліканські поставки. Для скорочення витрат на транспортування в межах економічних районів будувалися спеціальні заводи і цехи з виробництва типових деталей і

заготовок. Завдяки проведеній роботі, питома вага внутрішньорайонних кооперованих поставок в загальному обсязі міжвідомчих поставок невинно зростала, про що свідчать дані Луганського раднаргоспу, наведені у таблиці [15, арк. 4].

Відсоток внутрішньорайонних поставок	у 1957 р.	у 1958 р.	у 1959 р.	у 1960 р.
з чавунного литва	3,7 %	36,7 %	54 %	60,2 %
з сталевого литва	3,7 %	5,3 %	27,4 %	60 %
з штампування	9 %	21,5 %	19,2 %	21,7 %

Загалом у республіці, лише за перші чотири роки діяльності раднаргоспів удвічі скоротився обсяг вивезення виробів за кооперованими поставками, упорядковано поставки у межах республіки і економічних районів, здійснено концентрацію виробництва однотипної продукції на спеціалізованих підприємствах республіки, припинено постачання до Сталінського економічного району сталевого марганцевого литва, жаростійкого та кислотійкого литва з Московського раднаргоспу; з Ленінського раднаргоспу – дрібного вагонного литва; з Алтайського – вилівка блоків циліндрів двигунів і корпусів задніх мостів тракторів, з Горківського – вилівка тракторних деталей [22, с. 20]. Далекі міжрайонні поставки були скасовані через те, що аналогічну продукцію почали виробляти в межах УРСР.

У результаті нарощування і кращого використання виробничих потужностей з випуску литва, поковок і гарячих штамповок, в УРСР обсяги міжреспубліканських кооперованих поставок скоротилися з 336 тис. т у 1958 р. до 235 тис. т у 1965 р., а кількість зв'язків за міжреспубліканською кооперацією за цей час зменшилася з 823 до 382. Далекі перевезення скоротилися удвічі. Одночасно зросли обсяги внутрішньореспубліканських кооперованих поставок: міжрайонних з 221 тис. т до 382 тис. т, внутрішньорайонних з 328 тис. т до 736 тис. т. Внутрішньогалузеві обсяги поставок зросли майже в 1,5 рази [23, арк. 156]. Таким чином, відбувалася значна економія витрат на транспортні перевезення, пришвидшувалося виробництво продукції, зниження її собівартості.

За роки діяльності раднаргоспів проведено значну роботу зі спеціалізації і концентрації виробництва у важкій промисловості України. Здійснені заходи щодо концентрації виробництва однотипної продукції і припинення її випуску на малопотужних, технічно недостатньо розвинених підприємствах, з організації нових спеціалізованих підприємств з виробництва автомобілів, сільськогосподарських машин і запасних частин до них, засобів контролю і обчислювальної техніки, підйомно-транспортного і хімічного устаткування, а також з нарощування спеціалізованих потужностей підприємств. Це дало можливість підвищити питому вагу спеціалізованого виробництва у машинобудуванні до 80 % у 1958 р. і до 90 % у 1965 р., розвинути раціональніші кооперовані зв'язки, скоротити обсяги нераціональних перевезень і отримати значний економічний ефект [23, арк. 153]. Наприклад, у важкому машинобудуванні заходи щодо впровадження галузевої спеціалізації дали можливість зосередити виробництво прокатного устаткування на п'яти заводах у 1965 р. замість одинадцяти у 1958 р.; збагачувального устаткування на одному замість п'яти, баштових кранів на восьми замість одинадцяти. Економічний ефект від спеціалізації у цій галузі промисловості склав понад 20 млн крб. [23, арк. 153].

При усій важливості заходів, що проводилися раднаргоспами, щодо організації спеціалізованих виробництв слід зазначити відсутність координації у проведенні робіт. У багатьох випадках раднаргоспи орієнтувалися на задоволення потреб лише свого економічного району.

Раднаргоспи організували випуск метизів, інструменту, електродів, усіх видів відливок, поковок, штампувань та інших виробів широкого вживання на маленьких цехах підвідомчих підприємств. Унаслідок цього планувалися такі масштаби спеціалізованих виробництв, які були недостатні для впровадження прогресивної техніки і передових методів праці.

Вказані недоліки не відобразилися на загальній статистиці економічних показників досліджуваного періоду. В порівнянні з 1958 р. у 1965 р. загальний обсяг промислового виробництва виріс на 83 %, а план семирічки 1959 – 1965 рр. передбачав 77 % зростання. Промисловість, підпорядкована раднаргоспам, зросла на 83,6 % [23, арк. 6]. Показовим було те, що галузі, які забезпечували технічний прогрес радянської економіки, значно збільшили випуск продукції: машинобудівна і металообробна промисловість – у 2,5 рази, хімічна – у 2,9, енергетична – у 2,2 рази [24, арк. 2]. За цей час виплавка сталі збільшилася з 21,7 до 36,8 млн т, видобуток вугілля – з 164 до 193 млн т, нафти – з 1,2 до 7,6 млн т, газу – з 9,5 до 40 млрд м³. Виробництво продукції легкої промисловості зросло у 1,4, харчової – у 1,7 рази [25, арк. 5].

За роки семирічки в республіці побудовано і уведено у виробництво близько 900 великих підприємств. Основні виробничі фонди зросли майже удвічі, електроозброєність праці у промисловості – в 1,6 рази [25, арк. 5; 23, арк. 6]. Чисельність робітників і службовців збільшилася на 4 млн осіб [23, арк. 13].

Незважаючи на значні успіхи, економіка радянської України залишалася збитковою – семирічний план з прибутку реалізовано на 98 % [23, арк. 13]. Зокрема, річний план прибутку за 1961 р. раднаргоспами виконано лише на 94,3 % і недодамо 136 млн крб. 30 % підприємств надали збитковий звіт [27, арк. 132].

Успіхи в розвитку промисловості дозволили дещо підвищити соціальні стандарти. У квітні 1958 р. видана постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і Всесоюзної Ради професійних союзів "Про перехід на семи і шестигодинний робочий день і впорядкування заробітної плати робітників і службовців низки галузей промисловості" [27, арк. 63]. Внаслідок переведення усіх працівників промисловості раднаргоспів на семи- й шестигодинний робочий день, тривалість робочого дня дорослих робітників скоротилася з 7,96 години в 1956 р. до 6,87 години в 1964 р. [23, арк. 13].

До 1961 року в промисловості раднаргоспів завершена робота із переведення робітників і службовців на нові умови оплати праці. В результаті впорядкування заробітної плати, середня заробітна плата працівників окремих галузей промисловості зросла: у чорній металургії – на 14 %, у вугільній промисловості – на 32 %, у хімічній промисловості – на 14 %, у машинобудуванні і металообробці – на 4,8 % [23, арк. 145–146].

У рамках програми із покращення матеріального становища населення скасовано або знижено податки на заробітну плату значній частині робітників і службовців. Внаслідок цього населенню республіки тільки у 1965 р. додатково виплачено більше 900 млн крб. [28, арк. 6]. Отже, йдеться про значне зростання рівня життя населення у досліджуваній період

В останні роки діяльності раднаргоспів вичерпано економічний ефект від ліквідації міжвідомчих бар'єрів і наближення керівництва промисловістю до виробництва. Він виявився короткотерміновим, оскільки не було усунуто системні недоліки планової економіки, найголовнішим з яких була відсутність економічної зацікавленості виробників. В УРСР середньорічний приріст продуктивності праці в промисловості у 1956–1960 рр. складав 6,3 %, а в 1961–1965 рр. він дорівнював лише 4,8 % [25, арк. 5].

Слід зазначити, що й ці дані були дещо завищеними. У багатьох випадках раднаргоспи, виходячи з вузьковідомчих інтересів, затверджували необґрунтовано високі оптові ціни, що призводило до завищеного визначення зростання продуктивності праці, випуску продукції і нагромаджень. Крім того, це призводило до штучного завищення показників виконання планів з капітальних вкладень, перевитрат коштів на будівництво та їх незаконного вилучення на утворення прибутків підприємств – виробників продукції. Так, Дніпропетровський раднаргосп у березні 1963 р. затвердив оптові ціни на нові види вогнетривких виробів для насадки мартенівських печей з завищеним більш, як удвічі цінами. Після раціонального встановлення цін витрати коштів на металургійних заводах, які користувалися цими виробами, зменшилися на 800 тис. крб. щороку. Київський раднаргосп затвердив тимчасову ціну в 4245 крб. на маслоохолоджувач виробництва Київського заводу "Більшовик", при собівартості першого випущеного маслоохолоджувача 1263 крб. і рентабельності 236 %. Харківський раднаргосп затвердив тимчасову ціну на скребковий конвеєр виробництва "Світло шахтаря" в розмірі 1700 крб. і рентабельності понад 85 % [29, арк. 99–100].

У доповідях О. Косигіна та у виступах Л. Брежнєва на пленумі ЦК КПРС у листопаді 1964 р. зверталася увага на те, що в останні роки роботи раднаргоспів у СРСР, темпи зростання обсягів промислової продукції відставали від темпів зростання виробничих фондів. У результаті цього відбулося деяке зниження національного доходу і випуску продукції на один карбованець основних фондів. Скоротилися темпи підвищення продуктивності праці. Істотні недоліки були в упровадженні у виробництво досягнень науки, техніки і передового досвіду.

Згадані недоліки мали місце і в розвитку промисловості України. В першій половині 1960-х рр. на багатьох підприємствах знизилася ефективність використання основних виробничих фондів.

Скоротилися темпи зростання продуктивності праці, а також темпи розвитку промисловості в цілому, особливо галузей, що виробляють предмети широкого вжитку. Середньорічні темпи приросту промислової продукції в 1956–1960 рр. склали 10,7 %, а в 1961–1965 рр. вони скоротилися до 8,7 %, у тому числі по групі "А" – відповідно до 11 і 9,7 % і по групі "Б" – до 8,5 і 5,9 % [25, арк. 5].

Наприкінці семирічки багато підприємств, підлеглих раднаргоспам, не виконували встановлених планів. Лише за 10 місяців 1962 р. вони недодали продукції на 223 млн крб. На підприємствах і будівництвах значні кошти втрачалися через простой, брак і низьку якість продукції, не повністю використовувалися потужності багатьох доменних і мартенівських печей, прокатних станів, хімічних агрегатів, вугільних шахт, гірничорудних підприємств і заводів залізобетонних конструкцій. Машинобудівна і металообробна промисловість мали низький коефіцієнт використання устаткування, в легкій і харчовій промисловості незадовільно використовувалася сировина [30, арк. 317].

У промисловості спостерігалася відставання рівня продуктивності праці від завдань, визначених "контрольними цифрами семирічки". За рахунок зростання продуктивності праці за 1959–1962 рр. отримано лише 60 % приросту валової продукції, тоді як передбачалося 74,8 % [30,

арк. 317]. У республіці відставало від планових показників виробництво окремих видів продукції – синтетичних смол і пластмас, металургійного, вугільного і гірнично-рудного устаткування, металообробних верстатів, а також деяких предметів народного вжитку. Регулярно недовиконувалися плани із впровадження нової техніки.

Звертає на себе увагу і те, що впровадження досягнень науки і техніки у народне господарство за останні роки семирічки послідовно відставало від прогресу науки. В результаті в останній рік семирічки план по новій техніці був виконаний лише на 79% [31, с. 2].

Таким чином, реформа управління промисловістю і будівництвом принесла комплекс позитивних наслідків, які дали змогу підвищити економічні показники в перші пореформені роки. Значно зменшилися нераціональні міжрайонні транспортні перевезення. Відбулося деяке скорочення адміністративно-управлінського персоналу. Діяльність раднаргоспів підготувала ґрунт для введення госпрозрахунку. Розширення компетенції місцевих органів влади дозволяло краще забезпечувати місцеві інтереси і раціонально використовувати регіональні ресурси.

Після заміни галузевого управління народним господарством територіальним перспективним продовження реформ у напрямку переведення підприємств на госпрозрахунок, розширення економічної самостійності окремих підприємств, активізації матеріального стимулювання працівників. Такі зміни суперечили сутності командно-адміністративної моделі і на них не могли наважитися тогочасні реформатори на чолі з М. Хрущовим. Натомість, сутність змін в управлінні на початку 1960-х рр. звелася до зовнішніх трансформацій директивно-мобілізаційної системи керівництва промисловим комплексом країни.

Список використаних джерел

1. Баран В. К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953–1985 рр. / В.К. Баран. – Львів: МП "Свобода", 1992. – 124 с.
2. Баран В. К. Україна крізь віки: в 15 т. Т. 13. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.). / В.К. Баран, В.М. Даниленко. – К.: Вид. дім "Альтернативи", 1999. – 303 с.
3. Саржан А.О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст.: Монографія / А.О. Саржан. – Донецьк: ООО "Лебедь", 2004. – 412 с.
4. Економічна історія України: Підручник / Б.Д. Лановик, М.В. Лазарович, Р.М. Матейко, З.М. Матисякевич; За заг. ред. Б.Д. Лановика. – К.: Вид. Дім "Юридична книга", 2004. – 456 с.
5. Ворошилов О.В. Економічна реформа в Україні (1957–1965): історико-політичний аналіз: автореф. дис. ... канд. іст. наук. спец. 07.00.01 "Історія України" / О.В. Ворошилов. – К., 1994. – 22 с.
6. Гордієнко П.Л. Економічні реформи 50-х – І половини 60-х рр. у промисловості УРСР (з історичного досвіду): автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. іст. наук / П.Л. Гордієнко. – К., 1994. – 20 с.
7. Закон "Про дальше удосконалення організації управління промисловістю і будівництвом в Українській РСР" // Відомості ВР УРСР. – № 4. – 1957. – 31 травня. – С. 102–105.
8. Понизов Т. І. Управление промышленностью и производством в СССР / Т. І. Понизов. – М.: Издательство экономической литературы, 1964. – 220 с.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 2, оп. 9, спр. 3859, 169 арк.
10. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 9, спр. 4309, 251 арк.
11. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 9, спр. 4308, 224 арк.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 6, спр. 3835, 169 арк.
13. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 9, спр. 3947, 190 арк.
14. Державний архів Луганської області, ф. 2593, оп. 1, спр. 13, 48 арк.
15. Державний архів Луганської області, ф. 2593, оп. 1, спр. 16, 85 арк.
16. Кульчицький С. В. Спроби реформ (1956–1964) / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С. 120–129.
17. Корвяков Г. Завершающий рік семирічки / Г. Корвяков. – К.: Знання. – 1965. – 27 с.
18. ЦДАВОВ України, Ф. 4820, Оп. 2, Спр. 28, 148 арк.
19. Кузьмич А. Первый опыт и нерешенные вопросы / А. Кузьмич // Правда. – 23 сентября 1957. – С. 2.
20. Сила совнархозов – в живой святы с производством // Правда. – 5 августа 1957. – С. 1.
21. Куликов А. Г. Из опыта работы совнархозов и развития хозяйств районов / А. Г. Куликов. – М.: Изд-во ВПШ и АОН при ЦК КПСС. – 1959. – 272 с.
22. Кузьмич А. Чотири роки роботи по новому / А. Кузьмич // Економіка радянської України. – 1961 р. – № 4. – липень – серпень. – С. 17–25.
23. ЦДАВО України, ф. 4820, оп. 1, спр. 1896, 309 арк.
24. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 1930, 8 арк.
25. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 1927, 227 арк.
26. ЦДАВО України, ф. 4820, оп. 2, спр. 5, 183 арк.
27. Державний архів Луганської області, ф. 2593, оп. 2, спр. 771, 76 арк.
28. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 1931, 54 арк.
29. ЦДАВО України, ф. 4820, оп. 2, спр. 10, 167 арк.
30. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 1827, 329 арк.
31. Роговский Н. Производительность труда. Как ее повысить / Н. Роговский // Правда. – 11 жовтня 1966. – С. 2.

Сергей Зиньковский

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВНАРХОЗОВ УССР

В статье проводится анализ экономической эффективности совнархозной модели управления промышленностью. Обращается внимание на количественные и качественные показатели развития советской экономики во второй половине 1950-х – первой половине 1960-х гг. Сделан вывод, что расширение компетенции местных органов власти позволяло лучше обеспечивать местные интересы и рационально использовать региональные ресурсы. Вместе с тем параллельно с

централизацией хозяйственной жизни и разбуханием бюрократического аппарата управления промышленностью происходило сокращение темпов роста производства.

Ключевые слова: УССР, экономика, реформа, совнархоз, производство.

Sergiy Zinkovsky

THE ECONOMIC RESULTS OF THE ECONOMIC COUNCILS OF THE UKRAINIAN SSR

The analysis of cost-effectiveness model of economic council management industry is held. Attention is paid to quantitative and qualitative indicators of the Soviet economy in the second half of the 1950s – early 1960s. It is concluded that the expansion of the jurisdiction of local authorities allowed local interests to provide better and efficient use of regional resources. However, along with the centralization of economic life and the swelling of bureaucracy management industry has been decreasing of production growth.

Key words: Ukrainian SSR, economy, reform, economic council, production growth.

УДК 930.253+929:82(477)

Юрій Гумен

ДИНАМІКА ЗАБРУДНЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ УРБОІНДУСТРІАЛЬНИМИ ОБ'ЄКТАМИ ТА ТЕРИТОРІЯМИ УПРОДОВЖ 1960– 1990-ИХ РР.

Актуальність цієї теми полягає у критичному осмисленні складних соціально-екологічних процесів, що відбувалися в 1960–1990-их роках на урбанізованих територіях Тернопільської області та в аналізі шкідливого впливу техногенних явищ на екологічну рівновагу населених пунктів.

Ключові слова: Тернопільська область, водні ресурси, промислові об'єкти, водоочисні споруди, урбоіндустріальні об'єкти.

Відслідкування тенденцій зростання урбоекологічних протиріч в умовах інтенсивної індустріалізації та формування реального стану соціально-екологічних суперечностей, що неминує виникати внаслідок екстенсивного комунального та промислового розвитку. За умов формування новітніх концепцій історичних досліджень набуває актуальності простеження масштабів забруднення та неефективного використання водних ресурсів промисловими та комунальними підприємствами міст та селищ Тернопільської області в означений період.

Сучасний стан української історичної науки свідчить, що повномасштабного науково-історичного дослідження, котре передбачало б історичний аналіз урбоекологічних проблем в новітній історії України. Щодо вивчення цієї проблематики західного регіону України в зазначений період, то на сьогодні відсутні будь-які історичні праці. Науковий доробок вітчизняних істориків обмежується публікаціями С. Васюти, О. Васюти, Г. Філіпчука, М. Білика, Ю. Гумена [1], які розглядають урбоекологічні проблеми регіону, виходячи із концепції міждисциплінарної комплексної оцінки суспільно-екологічних явищ, ретроспективного селективного аналізу причинно-наслідкових зв'язків відносно взаємодії, закладених у минулому негативних тенденцій науково-технічного прогресу та сучасних резонансних наслідків.

Упродовж 1960-их років промислово-комунальна база урбанізованих територій Тернопільської області лише перебувала у процесі становлення, тому, враховуючи особливості екстенсивного урбоіндустріального розвитку на промислових об'єктах не відслідковувалися обсяги водовикористання та викиди нечистот у річки та водойми області. Однак, у порівнянні з іншими областями України, екологічна ситуація на Тернопільщині була значно кращою.

Голова Держкомприроди при Раді Міністрів (далі – РМ) УРСР у доповідній записці РМ УРСР "Про досвід охорони і збагачення природних ресурсів Тернопільської області" відзначав, що на виконання постанови ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР від 21 червня 1968 р. № 173 та Закону УРСР про охорону природи на підприємствах, установах і в господарствах в 1967 році обласною інспекцією Держкомприроди при РМ УРСР виконана значна робота із впорядкування і використання водних ресурсів Тернопільської області. Підприємства Тернопільського спирт тресту, завдяки будівництву водоочисних споруд і полів фільтрації, перестали щодоби викидати понад тисячу м³ висококонцентрованих стоків. Були реконструйовані та додатково побудовані очисні споруди на Бучацькому, Лановецькому та Козівському цукрових заводах. На 11 водоемких